

EĞİTİM KRİZİNİN KÖKLERİ VE ÜNİVERSİTELER

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN

Burada Türkiye Maarif hayatının en eski köklerine kadar inecek değiliz. Yalnız bugünkü eğitim krizinin köklerini aramak için Meşrutiyet devrinde herşeyin konuşulmağa başladığı sırada (1908-1909) maarif hakkında ileri sürülen iki karşıt tezi özetliyerek başlamak istiyoruz. Bunlardan biri Emrullah Efendi tarafından ileri sürülen "Tûba Ağacı" teorisi, ikincisi Satî beye ait olan ilköğretimden başlama tezidir⁽¹⁾ Maarif nazırı Emrullah Efendi'ye göre maarif kalkınmasının temeli aşağıda değil, yukarıdadır. Önce Üniversiteden (Darülfünûn) başlamalı, yeteri kadar uzman ve ortaöğretim öğretmeni yetiştirmelidir ki liseler ve ortaokullarda, öğretmen okullarındaki öğretimi yapmak mümkün olsun. Aksi halde açılacak lise ve ortaokullarda öğrencileri kim yetiştirecek, çoğaltılan ilkokullarda çocukları kim okutacaktır? Daha 1910 da Maarif nazırı millet meclisine verdiği layıhasında ilk ve ortakul öğretmenlerinden çoğunun menşe bakımından yetersiz olduğunu ve bu okulları çoğaltınca bu yetersiz öğretmenlerle verilecek tahsilden fayda değil, zarar geleceğini anlatıyordu. Bununla birlikte Emrullah Efendi Sabah gazetesinde yayınladığı bir makalede işe yine ilkokullardan başlama zarûri olduğunu şöyle ifade ediyor:⁽²⁾ "Öğretmen yok. Taşra okulları için 70.000 öğretmene ihtiyacımız var. Halbuki meslek bilgilerini almış bunun yüzde birini bile bulamayız. İlk ve ortaokul öğretmenlerini yetiştirmek için üniversiteden başlamak lâzım. Fakat ilköğretim bomboş duruyor. Bundan dolayı esas fikrimi tatbika başlamadan, yine ilköğretimden başlamak zarûridir." Burada nazır, öğretmen, öğretim aracı ve bina yokluğuna ait büyük güçlükleri saydıktan sonra da yine bu neticeye varıyor. "Memlekette okur-yazar miktarını çoğaltmadıkça orta ve yüksek öğretime öğrenci bulamayız." diyor. Fakat ilköğretim, teşebbüsünden iki yıl sonra (1913) üniversite teşebbüsüne girmek üzere esas fikrini tatbika kalkıyor. Bu görüş 1915'de Ziya Gökalp tarafın-

(1) Bu konuya "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi"nin bir çok yerinde dokunmuştuk. (1966. 2 Cilt)

(2) Sabah Gazetesi. 1910 yılının 28 Şubatı (15 Şubat 1325)

dan benimseniyor. İttihad ve Terakki'ye verdiği layihada Emrullah Efendi görüşünü destekliyor ve onun başladığını tamamlamaya çalışıyor. 1917'de **Yeni Mecmua**'da "Tûba Ağacı Nazariyesi" adlı yazı ile bu fikre dayandığını açıklıyor (3).

Emrullah Efendi'den önce maarif nazırı olan Nail bey ise şöyle diyordu: "Maarifimiz, içinde tablo bulunmayan köhne bir çerçeveye benzer. Birçok yerlerde okulun yalnız teşkilât ve öğrenci eksikliği değil, binası bile okula benzemiyor. Bazı yerlerde o da yok, yani hiç okul yok. 200 den fazla idadî öğretmenine ihtiyacımız var" (4).

1846'da Reşit Paşa teşebbüsü ile açılan ve devam edemeyen (1861) de kapanan ikinci defa 1869'da açılarak ancak iki yıl yaşabilen ilk üniversitelerin ömürsüzlüğü taassup zihniyeti yanında yeteri kadar hoca ve öğrenci bulamamaktan ileri geldiği (bu Darülfünunlara medreseden "Talebe-i ulûm" alınıyordu ki, bunların yeni ilimleri takip edemeyecekleri meydana da!) göz önüne alınacak olursa, Emrullah Efendi'nin fikri ne kadar doğru olursa olsun fiilen üniversiteye öğrenci yetiştirecek öğretim kurumlarından başlamanın neden zarûrî olduğu anlaşılır.

Nitekim bu fikre karşı ilk kuvvetli tepkiyi Sâti bey yaptı. "Muallim" dergisinde az çok şöyle diyordu: "Yüksek tahsil orta tahsile, orta tahsil de ilk tahsile dayanır. Hiç bir tahsil derecesi altındakine dayanmadan kurulamaz. Piramidin tabanından tepesine doğru yükselinir, aksi olamaz. Birkaç ilkokul bir idadiye, birkaç iyi idadî bir Darülfünuna temel olabilir. İlkokulun her tarafa yayılması en azdan iki üç nesilde gerçekleşebilir. Ancak, bundan dolayı tahsilin yüksek derecelerini bu zaman sonuna kadar bırakmak caiz değildir. Çünkü memleket yaşamak ve ilerlemek için yüksek tahsil görmüş kimselerin yetişmesine de muhtaçtır." (5). Vak'aların gidişi Maarif çevresinde fiilen ikinci görüşün tutunduğunu gösterdi. "Darülfünun" kendi başına gelişirken (6) Maarif Nezareti de ilk ve orta öğretimi geliştirmeyi esaslı görevi saydı. Fakat piramidin tabanı ile tepesi arasında sıkı bağ, (hatta ister yukarıdan aşağıya, ister aşağıdan yukarıya doğru gidilsin) onların ayrılmaz bir bütün olduğu bir müddet sonra unutulurak ikisi ayrı ayrı gelişmeye bırakıldı. Her ikisinin ortak ilkelerine, sosyal bünyeye uygun bir maarif sistemi kurma fikri doğmadı. Bu fikrin doğmasını geciktiren sebepler:

(3) **Yeni Mecmua**, Sayı: 1. 1917 (Tûba Ağacı nazariyesi. İmzasız)

(4) **Sabah Gazetesi**, 5 Ocak 1910 (23 Aralık 1325)

(5) **Muallimler Mecmuası**. Cilt: 2, Sayı: 13 (Osman Ergin; "Türkiye Maarif Tarihi"-nden naklen)

(6) Cumhuriyet'ten sonra çıkan ilk Darülfünun kanunu muhtariyeti tanıdı.

1 - Bir yandan üniversite özerkliğinin yanlış anlaşılacak kendi başına işlemesi; üniversiteye öğrenci adaylarını veren liselerle anlaşmanın, lise ve genellikle orta öğretime öğretmen yetiştirme görevlerinin birinci plâna konmaması; Maarif Nezareti'nin (daha sonra M. Eğitim Bakanlığının) bu aralığı kapatmaması;

2 - Bir yandan Türkiye maarifinin sosyal bünyeye bağlı bir problem olduğunun düşünülmemesi, maarif işlerine el atanların bunu başka sosyal problemlerden bağımsızmış gibi kendi başına ele almalarıdır. Bu noktalar üzerinde ciddî olarak ilk defa Prens Sabahattin durdu (?). Maarif sorusunda şöyle diyordu: "Hukuk, ahlâk, iktisat gibi sosyal olaylar sosyal kuruluşa (formation) göre değişir. Bunlar sosyal kuruluşu değil, sosyal kuruluş bunları vücuda getirir. Maarif meselesi de böyle! Dün nasıl Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyeti kabul edivermekle memleket kurtarılır iddiasında bulunuyor idiysek, bu gün de felâketlerimizin cehaletten ileri geldiğini ve halkı okutunca işin haledileceğini sanmak aynı yanlışın şekil değiştirmesinden başka bir şey değil! Çünkü sosyal üstünlüğü sağlamada hükümet şekilleri ne kadar âcizse, Maarif de o kadar âciz! Çünkü faal bir iktisadî ve ziraf işletmenin doğurduğu sosyal kabiliyet ve bu kabiliyeti gittikçe geliştirecek olan teşebbüs eğitimi ile kazanılacak netice heyecanlar ve temennilerle sağlanamaz. Fikir çevremizde "Batılılaşma" fikri, memleketimize Batının maddî ve manevî araçlarını kazandırmakla temin edilir sanılır. Zannediliyor ki ileri memleketler gibi mükemmel şoseler, demiryolları, limanlar, bankalar, okullar, kütüphaneler vücuda getirirsek Türkiye'yi Batının medenî seviyesine yükseltebiliriz. Hiç düşünmüyoruz ki biz onlardan daima mahrum olagelmışken batı bunları yoktan çıkarmış ve çıkarmakta devam ediyor. Doğunun (Şarkın) çökmesi yolsuzluk, cehalet veya idaresizlik demekle nasıl duraklama ve alçalma sebeplerimiz izah edilmiş olmuyorsa, Batının bugünkü ilerlemesi yollarının, kollarının ve ilminin üstünlüğünden doğuyor demekle de oranın üstünlük sebepleri izah edilmiş olmuyor. Çünkü cehaletle bilgiyi, yolsuzlukla yolları, iyi ve kötü idareleri yaratan aslî sebepler var. Biz bunları araştırarak yerde daima neticelerle uğraşıyoruz. Batının sosyal kuruluşu faal bir eğitim üzerine dayanıyor. Doğunun sosyal kuruluşu ise tembel bir eğitime! Gerek köylü, gerek şehirli ailelerimiz çocuklarını bağımsız bir teşebbüs hayatına hazırlamıyor. Tam tersine, hayat güçlüklerini çözmek için bir dayanak arıyor. Tarım, endüstri ve ticarete iş tezgahına sahip aileler çocukları için dayanak olabilirler. Fakat şahsî teşebbüsten mahrum olanlar bu dayanağı devlette arıyorlar,

(?) Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek -i içtimâî ve programı. (Yazılış tarihi 1911, Neşir tarihi: 1918)

Memleketimiz, devletin kurulduğu zamandan beri birbirinden yalnız görünüşte farklı bir çok nümuneler beslemiştir ki bunun son şekli Tanzimatın yetiştirdiği memur nümunesidir. Tanzimatın esasî merkezî idarede toplanan bir *memurlar heyeti* vücuda getirmekten ibaret! Tam Batı tipi olan Anglo-Sakson toplumlarına göre Doğu ile Batı arasında bocalıyan Fransız merkeziyetçi memur sistemini de bunun için örnek olarak aldık. Bu yeni merkeziyet makinesinde eğitim bir kışla hayatına, tahsil de boşluktaki teorilere ve yalnız kitaplara dayanıyordu. Bu memurlar sistemini hazırlayan bir okul sistemi İlk öğretime üstün değer verilmesi de köylünün düzeltilmesi ihtiyacından doğuyor. Halbuki ilkokul öğretmenleri köy ailelerinin tesiri altındadır. Okul, aile hayatına değil, aile hayatı ve köy bünyesi okula tesir ediyor. Satış için değil, aile için ziraat yapan köylüde okuyup yazma ihtiyacı hissedilmez. Köy ailelerinin verdiği eğitim tesiri, imâm veya papazla tamamlanır. Fransa ilköğretimi yaymakla beraber bundan tam faydalanamıyor. Çocuk öğrendiklerinden çoğunu kendi sosyal bünyesi için lüzumlu olmadığından dolayı unutupuyor. Çünkü ilköğretim sosyal kuruluş ve iş tarzının icaplarına bağlıdır. "Memleketimizde ziraat geridir, çünkü çiftçi cahildir" demekle hiç bir şey izah edilmiş olmaz. Mesele ziraatı yapan iş zümresinin bunu ilerletmeye elverişli bir sosyal kuruluş içinde bulunmasından ibaret! İlerlememek gibi, cehalet de bunun neticesidir. Çiftçilerimizin asıl muhtaç olduğu, işi düzenliyecek ilerleyici bir yardımdır. Ziraat işletmecilerden, ziraat patronlarından mahrum bulunuyoruz. Bu tabii yardımı ilkokul öğretmenleri, ziraat müfettişleri gibi işi idare etmeyen *memurlar* dan hiç biri yapamaz. Bunlar ilköğretimin yayılması, ziraatin teşviki gibi parlak sözlerle memurculuğun genişlemesi, merkeziyetçilik ve cemaatçi (*communautaire*) bünyenin donup kalmaması demektir ki, bunlar alçalma ve çökme yolunda ilerlemenin en açık görünüşleridir. Ve bundan dolayı teşebbüscü (*Particulariste*) bir eğitimle yetiştirilmiş bir işleticiler sınıfı yaratmadan başka çare yoktur." (8)

ÜNİVERSİTE VE DEVLET

Milletlerarası Üniversiteler Birliğinin ilk çalışmalarından birinde (ki bu Birlik, neşrettiği Bülten'in 1959 Mayıs sayısını bu konuya ayırmıştır) Üniversite ve devlet sorusunu ele almakta idi. Burada Amerika, Kanada

(8) Sabahaddin'in kitabından aldığımız bu satırlar son yıllarda Bureaucratie şeklinde bir tahakküm sınıfının kapitalist veya sosyalist toplumda doğurduğu zararları inceleyenler tarafından teyid edilmektedir. (Lapassade, *Groupes, Organisations et Institutions*. Gauthier-Villars, 1967; M. Lobrot, *La Pédagogie institutionnelle*, Gauthier-Villars, 1966. Bu kitap başlıca yalnız memur yetiştiren Maarif sistemlerini tenkit ediyor.

üniversitelerinin gerek siyasî hayattaki yeri, gerek iç yönetimi bakımından sahip oldukları özerklikten bahsediliyor. Bu özerkliğin saikleri olarak şu noktaları ileri sürüyorlar:

1) Amerikan yüksek öğretimi yüzyılı aşkın zamanda özel teşebbüslere dayanarak doğmuş ve gelişmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında devlet üniversiteleri meydana çıkmaya başladı. Bunlar da, özel ilim kurumlarının elde etmiş oldukları özerklik geleneği içine girerek kuruldu.

2) Halk üniversitelerinin yönetim organları olmak üzere **Trustees** veya **Regents** denen ve akademik olmayan meclislerin rolü, bunların seçilme veya tayin usulleri, hukukî statüleri her ne olursa olsun (vali, eski mezunlar, her ikisi tarafından tayin edilmek veya seçilmek üzere) meclisler itiraz götürmez bir mümtazlığı olan yurttaşlardan mürekkeptirler ki, bunlar kanun kurucu (**legislation**) veya icra organları ile üniversiteler arasında zahir edebilecek anlaşmazlıkta hakem olabilirler ve gerginlikleri ortadan kaldıracırlar. Zira, siyasî veya başka bir kontrol koymak, bütçe baskıları yapmak, memurların statülerine ait tüzüklere tesir etmek üzere üniversitelere devlet otoriteleri tarafından hiç bir müdahalede bulunmuş değildir.

Bu problemi incelemek için, bağımsız bir komite "Eğitimin ilerlemesine yatırılan Fond" yardımıyla kurulmuş bulunuyor. Bu komitece hazırlanan raporun devletlerle üniversiteler arasındaki münasebetlere dair bir nevi millî kanun kütüğü (**code**) meydana getireceği kabul ediliyordu. Tek başına kamu oyunu temsil eden bir Eğitim Bakanlığı bulunmadığı takdirde **Trustees**'ler kamunun bütün sektörlerine karşı sorumludurlar. Bu da, çeşitli eğilimler arasında ahenk ve denge sağlamaya yarayacaktır. Bu bakımdan, Devlete bağlı üniversiteler bazan kurucularının veya maddî yardımda bulunanların tahakkümüne karşı kendilerini güçlekle koruyan küçük özel kurumlara nisbetle daha kuvvetli durumda bulunuyorlar. Hatta, Devlet üniversiteleri özerkliklerini koruma bakımından özel kurumlara yardım bile etmekteydiler. Halbuki eskiden en kudretli ve en nüfuzlu olan özel üniversiteler de aynı suretle yardım görmüşlerdi.

3) Amerikan yüksek öğretiminin çeşitliliği bir hürriyet faktörü olarak meydana çıkmaktadır. Nitekim bu çeşitlilik bazen de devletin malî müdahalelerine meydan vermektedir. Bu tehlikenin farkında olan U.S.A. ya dahil birçok devletlerin kamu sosyal kurumları, elverişli devlet kredilerinin aralarında bölünmesini sağlamaya yarıyan tedbirler almışlardır. Bu krediler hiç bir zaman onların gelirlerinin % 50 sini geçmemektedir ve ortalaması da % 42 dir. Gelirlerinin geri kalan kısmı tahsil harcından, eski mezunların yardımından, özel vakıfların (**Foundation**) yardımlarından, şirketlerden veya özel bağışlardan gelmektedir. Eski Amerikan üniversiteleri

ise, hepsinin özerkliği olmasına rağmen, gelirlerinin en az % 75 ini kamu aidatlarından almaktadır ki, bu gelir üniversiteler arasında **University Grant Committee** tarafından millî ölçüye göre bölünmektedir. Bu sistem, federal hükûmetle, devletler arasında Anayasa münasebetlerini, bu devletlerin öğretim bakımından gelenek halini almış sorumluluklarını da hesaba katınca, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanamaz.

Üniversitelerin Artması :

Yüksek öğretimin genişlemesi o derecede geniş buudları olan ünivesel bir olaydır ki, çağdaş üniversite hayatının genel hava ve çevresini tayin eden başlıca unsurları meydana getirir. Başka soruları tartışabilmek için, her şeyden önce bu problemin bazı manzaralarını gözden geçirmeliyiz. Modern hayatın gittikçe kompleksleşmesi, toplumun demokratlaşması bu genişlemeyi yalnız zorunlu değil, aynı zamanda şiddetle istenir bir hale koymaktadır.

Bu gelişmeden doğan dramatik problemleri incelemeye kalkmadan önce, onu toplumun bütün sektörlerine yaymak suretiyle araştırmak daha doğru olur. El işçileri olan erkek ve kız çocukların ve başlıca **qualifie** olmayan işçilerin nisbeti memleketlerden çoğunun öğrenci miktarında en zayıf olarak görünüyor. Orta seviyede iktisadî sınırlar başta gelmek üzere hâlen devam etmektedir ve bu sınırların aşamadığı yerlerde, onlar çok güç ortadan kaldırılabilen kültür ve toplum faktörleriyle kuvvetlendirilmiş bulunuyorlar. Birçok ana-babalar fabrikada çalışan oğulları veya kızlarının aileye getirebileceği tamamlayıcı gelirden vaz geçmede tereddüt etmemektedirler. Çünkü bu gelir onların üniversiteye devamlarına ve kendi sosyal sınıflarına yabancı kalmalarına sebep olmaktadır. Yalnız, bazı memleketlerde, meselâ Japonya'da saikler (**motivation**) çokluğu belkide en önemli engeldir. Üniversite tahsil parası bakımından gerek ana-babaları, gerek çocukları kandırmak ikna etmek için geniş mikyasta çaba sarfı lâzım gelmektedir. Fransa gibi bazı memleketlerde ilk ve orta okul öğretmenleri bu kandırma işini yapmaya davet edilmektedir. U.S.A. gibi bazı memleketlerde ise, tahsil parasını kendi emeği ile kazanma sistemi muntazam olarak işlemektedir. Bu, belki de kamu sosyal kurumlarında tahsil vergilerini azaltacak ve eğitim kaynakları meydana getirebilecektir. Bu da toplumun bütün seviyelerinin yüksek öğretime kabul edilmesinin vasıtasıdır. Fakat bu artışın vahim tehlikeler hazırladığı noktası da itiraz götürmez bir cihettir. Bu artış yüksek öğretimin farklılaşma ve çeşitlenmesine sebep olsa bile, bundan dolayı üniversite seviyesinin alçalması icabetmez. Öte yandan, öğrencileri en parlak bir gelecek vadeden mesleklere doğru sevk etmek

suretiyle, “diplomalı işsizler sınıfı” yaratmaktan kaçınmak doğru olur. Japonya gibi memleketlerde bu durum son derece önem kazanmaktadır. Orada mühehdis ve ilim adamının kıtlığına rağmen öğrencilerin % 70’i edebiyat ve insan ilimleri dallarına devam ediyorlar. Bu durum kısmen Japon üniversitelerinin bu ilimler için iyi hazırlanmış olmalarından ve bunlarda çok pahalı öğretim araçlarına ihtiyaç olmamasından ileri gelmektedir. Fakat güçlükler ne olursa olsun, bu durum bütün memleketlerde istidatların seçkinleşmiş ve tam bir titizlikle yöneltmiş olmasını gerektirir; üniversitenin amacı dar bir okumuşlar ve seçkinler zümresi yetiştirmek değil, ortalama insanın imkânlarını en yüksek derecede geliştirmek olduğu, ve bir toplumda sabit miktardaki en değerli istidatlar hiç bir siyasetle değişmeyecek bir nisbet gösterdiği kabul edildiği zaman dahi, bu istidatların yine de keşfedilmeleri gerekir. Eğer üniversite, çoğu zengin olan, aşağı kalitede ve adî elemanlarla dolarsa dağılmaya ve çözülmeğe mahkûmdur. Bazı seçkinleşme metodları milletlerarası üniversiteler birliği tarafından tartışma konusu olmuştur. Fakat hiç biri tam olarak tatmin edici sayılmamıştır. Üyelerden çoğu orta öğretim neticeleri üzerine dayanan bir seçmenin zararlı olduğu kanaatinde dir. Çünkü bu seçme usulü (kompozisyon veya test’den hangisi uygunsa) geç olgunlaşan birçok değerli öğrencilerin dışarda bırakılmasına sebep olacaktır.

Seçme metodları ne kadar kesin ve sarîh olursa olsun, öğrencilerin sayısının gelecek yıllarda daha da artacağında şüphe yoktur. (*) Onlardan bir kısmının üniversite dışındaki öğretim kurumlarının yetişip yetişemeyeceği sorusu burada meydana çıkmaktadır. İngiltere gibi, doktorlar ve avukatların bile mutlaka üniversiteden geçmeleri lâzım gelmeyen bir memlekette böyle bir metod uygulanabilir görünüyor. Birleşik Amerika gibi bazı memleketlerde ise, asıl üniversite içerisinde çok çeşitli bir öğretim skalası teşkil eden gelenekci metodun ileride yetişecek uzmanları en geniş disiplinlerle temasa getirmeden ibaret bir merkeziyeti olduğu kabul edilmiştir. Avrupa memleketlerinden bir çoğunda, tahsil tam Akademik bir temele dayanmak şartıyla üniversitenin basit bir faydacı öğretime inhisar etmeyeceği, hakikî fayda-gütmez araştırma güdeceği kabul edilmektedir. Burada da sosyal, tarihî ve kültürel faktörlerin her memlekete vergi özel çözüm yollarını meydana çıkarmada büyük önemi olduğu görülmektedir.

Üniversiteler Birliği heyeti bundan sonra aynı karmaşık soruya bağlı başka bir soruyu tetkik etmiştir. Bu da bir üniversite için en elverişli (**optimum**) bir boy olup olmadığı, veya daha konkre ifade edersek mevcut kurumları genişletmek ve yenilerini yaratmak işine elverişli olup olmadığı noktasıdır.

(*) Bu yazı 1959 da çıktığı için 11 yıl içindeki hızlı artışı önceden görmüş demektir.

Bu vesileyle yeni üniversitelerin yaratılması bazı memleketlerde, okur-yazarı son derece az bölgelerde bir kültür, *catalseur* rolü oynamasına çok elverişlidir. Belçika'da genel olarak kabul edilmiştir ki, öğrencileri 4,000-9,000 arasında değişmekte olan üniversiteleri geliştirme yolu tercih edilmektedir. Hollanda'da ise eğilim daha ziyade yeni merkezler yaratmaya doğru gitmektedir. Fransa'da hâkim kanaat, sayısı şimdi 17 olan üniversitelerin 25 e kadar çıkarılması merkezindedir (**). Çünkü onlar bu suretle yüksek öğretime girmek isteyen bütün yurttaşları tatmin etmek 1959 da 70 000 öğrenci alan Paris üniversitesinin lüzumundan fazla öğrenci ile kabarmasını önlemek istemektedirler. Yüksek öğretimin daha rasyonel bir tarzda bölünmesi şeklinde aynı problem Japonya'da da meydana çıkmıştır. Orada öğrencilerin yarısı Tokyo'da toplanmıştır. İngiltere'de ve Federal Alman Cumhuriyetinde bir üniversitenin en elverişli öğrenci sayısının 5,000-10,000 arasında değiştiği kabul edilmektedir. Türkiye'de İstanbul üniversitesi 17,000 öğrencisi ile fazla kalabalık sayılmaktadır. Fakat öğrencileri daha az şöhretli yeni ilim kurumlarına doğru *canaliser* etmek çok güç görünmektedir. Bununla beraber Ankara Üniversitesinin miktarı burada zikredilmemiştir. İzmir ve Erzurum üniversiteleri henüz yeni teşekkül halindedir ve bütün fakülteleri ve fakülteler içindeki bütün ihtisas dalları tam değildir. Gelecek hakkında hüküm verilemez. İstanbul Teknik üniversitesi İstanbul üniversitesinden ayrı olarak zikredilmeli idi. Finlandiya'da Helsinki üniversitesinin 10.000 öğrencisi fazla kalabalık sayılmaktadır. Çünkü bu hal Rektör'ü profesörle, profesörleri öğrenciyle şahsen temasa girmekten menetmektedir. Birleşik Amerika'da, aksine, geniş buutların bazı hallerde bir kalite âmili olduğu kabul ediliyor. Meselâ en büyük üniversitelerden biri olan Harvard memleketin en iyi üniversitelerinden biri sayılıyor. Öte yandan en iyi özel ilim kurumlarından bazıları karakterlerinin bozulduğu ve seviyelerinin alçalacağı korkusuyla genişlemekte tereddüt ediyorlar. Sosyal, tarihî ve coğrafi verilerin rolü bu sahada yeniden meydana çıkarılmıştır. Başlıca işaret edilmelidir ki, problemin çözülmesi küçük bir memleket ile çok geniş bir memlekette aynı olamaz.

Milletlerarası Üniversiteler Birliği 1959 toplantısında yukarıda özetlediğimiz neticelere varmakta idi. Bu üçüncü genel konferansın yayınlanmış olan müzakerelerinin esas konuları dünyada üniversite ve devlet münasebeti, üniversitelerin çoğalması, üniversite programları, üniversite ve öğretim heyeti, üniversite ve orta öğretim öğretmenleri, öğrenci hayatı, üniversite ve toplum, klâsik ve ilmî tetkikler, iktisadî araştırmalar ve genel kültür, üniversite ideali, yer yüzünde genel olarak üniversitelerin gelişmesi sorunlarına dokunmaktadır. Biz bunları son Dünya üniversite vakaları dolaşısıyla yeni görüşlerimizle tamamıyoruz.

(**) Bu sayı 1967 Mayıs vakalarından sonra gerçekleşti.

ÜNİVERSİTE VE FAKÜLTELER

Kelimenin tarihi, kökü ile *Universitas* (Arapça *câmia*)⁽⁹⁾ yalnız birlik, birleştiricilik değil, bütün bilgi dallarına yayılmayı, üniversaliteyi ifade ediyor. Fakat bundan dolayı bir çatı altında veya ayrı binalarda kurulmuş Fakültelerin böyle bir bütünlüğü ve birliği olduğunu iddia etmek yanlış olur. Fakülteye ayrılış, belirli hedeflere çevrilmiş ilim zümrelerinden her birinin metod, konu ve hedef bakımından ayrı ayrı guruplaşması ihtiyacından doğmuştur. Yoksa Descartes'ın anladığı gibi ilimlerden her biri büyük bir ağacın dalları olacak surette üniversal ve tek ilim görüşüne göre bir "bütün" olma fikri savunulamaz.

a - Önce ilimler arasında ortak olan objektiflik, şahsî olmamak, yalnız böyle bir birliğe giren Fakülteye mahsus değildir. Onun dışındaki yüksek okullardan çoğu da ilimlere aynı gözle bakar, aynı tarzda araştırma yaparlar: Yüksek ticaret okulunda okutulan hukuk bilgisi ile hukuk fakültesinde okutulanlar arasında bu bakımdan fark yoktur.

b - Fayda götürmezlik, yani belirli bir pratik gayeye değil, sırf tecrübi veya teorik araştırmaya dayanan çalışmaları topladığı iddiası da yanlış olur. Çünkü üniversitelerin en eski fakülteleri olan tıp ve hukuk'un doğrudan doğruya pratik bir gayeleri vardır. Yakın zamana kadar üniversite dışında kalan "Teknik Yüksek Okulu"nun pratik olma bakımından onlardan farkı yoktur. Böyle bir iddia yalnız edebiyat (insan ilimleri) ve Fen fakülteleri için doğru olurdu.

Üniversitelerin tarihi gösteriyor ki Fakülteler yüzyıllar boyu safha safha meydana çıkmıştır. Bu çıkış her yerde aynı değildir. Ortaçağda ilk üniversite Nizam -ül -mülk'ün kurduğu Nizamiye medresesidir. Orada ilimler dinî olanlar ve dünyaya ait olanlar diye iki zümreye ayrılıyordu. İkinciler çok mahduddu. Batıda ilâhiyat (Theologie) ve Tıp Fakülteleri ayrılmış ve sonraki yüzyıllarda bunlara Hukuk fakültesi katılmıştır. Fransa'da Üniversite laikleştikçe bütün Fakülteye hazırlık sınıfları olarak doğmuş olan *Faculte des Arts*'ın mevkii yükselmiş, *Faculte des Lettres* olmuş, sonra "Medecine" ve *Faculte des Sciences* ayrılmıştır. Bu gelişme tarzı üniversitelerde objektif ve fayda götürmez ilim kurumlarının başta gelmediğini; tersine, bunların pratik gayeleri olan Fakültelerden sonra ayrılarak meydana çıktığını gösterir. Theologie Fakülteleri kilise nüfusunun üstün olduğu devirde ağırlık merkezi idi. Diğerleri de onun tesiri altında idi. Üniversite üzerinde kırallığın veya meşrutî devletin nüfuzu devam ettikçe pratik

(9) Araplar *Universitas* karşılığı olan *Küllîye* kelimesini *Faculte*, karşılığı kullandıkları için birinciye *Câmia* diyorlar.

gayesi olan Fakülteler birinci derecede yer aldı: hedef devletin istediği belirli görevlere göre insan yetiştirmekti. Demokratik hürriyetler kuvvetlendikçe serbest mesleklere (doktorluk, mühendislik, eczacılık, v.b.) karşı ilgi arttı. Üniversitelerde bu Fakülteler ağır bastı. Toplumun ve devletin objektif, fayda gütmeyen araştırmacıya, ihtisas adamına ihtiyacı daha geç duyuldu. Bundan dolayı pratik bir hedefi olmayan ve belirli bir ilim dalında derinleşen asıl ilim adamlarını yetiştiren kurumlar en geç kuruldu. Buraya girenler öğretmen veya ihtisas sahibi memur olmak gibi görevlere alınmakla beraber, asıl hedefleri ilim için ilim yapmak olduğundan, bu dalları tercih edenlerin geçim tasası olmayan veya "bir hırka bir lokma" diyebilen gençler olması gerekir. Bu sonuncusu pek nadir olduğuna göre sırtını baba servetine vererek kendini tamamen ilme hasredekcek gençler yalnız burjuva çocukları arasından çıkabilirdi. Nitekim bu Fakülteler Batı'da Burjuvazi'nin gelişmesi sırasında (XIX. yüzyıl) çoğalmış ve canlanmıştır. Fakat hemen şunu katalım ki Burjuvazi'ye karşı vaziyet alan sosyalist rejimlerde de devlet ihtisas adamlarını aradıkça, tabiat ve insan ilimlerindeki ciddi araştırmacıları rehber saydıkça bu Fakültelelere karşı ilgi zayıflamamış, hatta bir bakımından kuvvetlenmiştir. Fransa'da Maarif nezaretinin tayin ettiği ve birkaç department eğitim kurumlarının başkanı olan **recteur**'ler aynı zamanda bölge üniversitesinin de **recteur**'üdür. Bundan dolayı üniversitelerin özerkliği bir bakımdan devlete bağlılıkla sınırlandırılmıştır. İngiltere'de üniversitelerin çoğu **college**'lerin bütünü içindedir. **College**'ler ise şehir dışında veya küçük şehirlerde yatılı ve özel bünyesi olan öğretim kurumları olduğu için üniversiteler bu özel eğitim disiplinine bağlı olarak gelişirler. **College**'ler kendi bünyeleri içinde geliştikçe İngiliz toplum ve aile hayatının **Self Government** ⁽¹⁰⁾ sistemine uygun bir sistem halini almışlardır. Birleşik Amerika Cumhuriyetlerinde bölge idarelerine bağlı üniversiteler, özel bütçeli olanlar, büyük vakıflar (**Foundation**)'la kurulmuş olanlar, devlet üniversiteleri çok farklıdır. Statü'leri, dereceleri, öğrenci alma ve yetiştirme şartları ve seviyeleri oldukça farklı olan bu üniversite mezunlarını devlet veya özel sektör işlerinde kullanmak, serbest mesleklere girecekleri dahi belirli dereceden yetenekler vermek için bu ilim kurumlarının dereceleri ve seviyelerini değerlendirmek lâzım gelmiş, bu yüzden Amerika'da üniversiteleri değerlendirme kurumu meydana gelmiştir. Bu kurum üniversite veya kollej adını alan pek çok sayıda teşekkülün ilmi araştırma, program ve diploma seviyelerini inceleme işini üzerine almış heyetlerden ibarettir ⁽¹¹⁾. Bu heyetler devlet tarafından seçilmez; kendi kendine (**spontane**) kurulur. Bunlar:

⁽¹⁰⁾ Şimdi fransızca Eğitim yayınlarında buna yakın auto-gestion deniyor.

⁽¹¹⁾ M. Sıtkı Bilmen. Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşar muavini. **Yüksek Öğretim kurumlarının değerlendirilmesi**, M. E. Bak. 1968

- 1) Üniversitelerde arıyacakları bilgi standardını tesbit ederler;
- 2) İnceledikleri üniversite veya kolej'in bu standarda uyup uymadığını araştırırlar;
- 3) Standarda uygun üniversitelerin adlarını yayınlırlar.
- 4) Bu kurumların kendi standartlarına uygunluğunun devam edip etmediğini kontrol ederler. Bu çok karmaşık, eşitsiz şartlarda kurulmuş, pek çok sayıda Amerikan üniversitelerini ayarlıyabilmek için bu memleket başka vasıta bulamamıştır. Fakat acaba bu vasıta doğru mudur? hatta meşru mudur?

Önce bu kurumları kim seçer? Bunları eğer üniversiteler seçiyorsa kendi aralarından ayrılmış birkaç öğretim üyesi mensup oldukları ilim kurumlarının bütünü, kendi meslekdaşları hakkında nasıl hüküm verebilirler? Verecekleri müsbet veya menfi hüküm ne derecede tarafsız olabilir? Bunları eğer devlet seçiyorsa, Millî Eğitim Bakanlığı veya akademilerin seçtiği bu üyeler devletin belirli siyasî düşüncesinden, pratik memur ihtiyacından bağımsız hüküm verebilirler mi? Burası çok şüphelidir. Devlet şu veya bu daire için bir görevli yetişmesine birinci plânda önem veriyorsa, böyle bir heyet bunları yetiştiren ilim kurumlarına en çok değer verecektir. Halbuki, bugünün siyasî cereyanlarına veya pratik devlet ihtiyaçlarına bağlı olmaksızın, doğrudan doğruya ilim için çalışan bir kurum ötekilerden daha üstün seviyededir. Eğer bu değerlendirme heyetlerini seçen meslek teşekkülleri ise (meselâ hukuk için avukatlar Barosu, tıp için hekimler odası, mühendisler için mühendisler birliği ise) serbest meslek alanında çalışan ve kazanan kimselerin yetişecekleri karşı - kendi çıkarlarını hesaba katmadan tam anlamı ile tarafsız hüküm vermeleri mümkün müdür? Bu heyetleri seçenler özel üniversite veya kolejleri besleyen "vakıf"lar veya özel idareler olabilir. Fakat pek alâ sorulabilir: Vakıf ilim işlerinden ne anlar? Daha doğrusu bir memleketin en yüksek ilim ihtisas dallarını adetâ imtihanından geçirme selâhiyetini kendisinde ne hakla bulabilir? Bu heyetlerin çeşitli üniversitelerden veya dışardan Millet Meclisi ve Senato tarafından seçilmiş kimselerden mürekkep olması ihtimali de vardır. Bizde bunun ilk tecrübesi Orta Doğu Teknik Üniversitesi "Mütevelli Heyeti"nde yapıldı. Yukarıda söylediklerimiz bunun için haydi haydi söylenebilir. Vakaa bu heyetin selâhiyeti bütün üniversiteleri değil, yalnız birisini kontrol etmektir. Fakat burada da siyasî mücadele, aynı seviyedeki ilim adamlarından birinin ötekiler üzerinde "vesayet" iddiaları kendiliğinden meydana çıkacak, bu da bir çok sakıncalar doğuracaktır. Eğer bu heyet "değerlendirici" kuvvetini devletten ve üniversiteden almıyorsa yaptırıcı gücü nedir? Sözlerinin kuru tavsiyeden fazla değeri kalmaz. Almanya'da eskidenberi devlet kendi eğitim ve maarif işlerinde üniversite hocalarından müşavirler seçer ve bunlara

Geheimrat der. Geheimrat'lık hocanın üniversitedeki çalışmasına engel olmaz. Bunu ücretli veya ücretsiz olarak yapar. Başta Maarif Nezareti olmak üzere bir çok devlet daireleri kendi işlerinde bu mütehassis (uzman) Geheimrat'lardan faydalanırlar. Bunların seçilmesinde şahsî dostluğun, devletin siyasî tutumuna uygun kimse aramanın, hatta "iltimas" veya hiç değilse "sempati"nin rolleri olabilir. Bunların da ayrı ayrı sakıncaları olduğu ve müşavirin vereceği hükmün tam objektif olmasını engelleyeceği meydandadır. Fakat müşavirlerin sayısını artırmak, belirli mesleklerde en yetişkin ve ciddi yayınları olan hocaları seçmek, farklı kanaatte olan müşavirleri aynı zamanda dinlemek veya onları komisyon halinde çalıştırmak gibi tedbirlerle bu sakıncalar önenebilir. İmparatorluk devrinde Almanya ve Avusturya'da ayrıca imparatorluk makamının seçtiği Hofrat'lar da vardı. Profesörlük görevini başarı ile tamamlamış ve Akademi veya Enstitü üyeliğine seçilmiş eski hocalardan Geheimart olarak daha çok faydalanılabilir. Çünkü onlar kendi mesleklerinde daha tarafsızdırlar.

Fakülteler arasında, konu ve hedef bakımından, genel olarak şöyle bir ayırış yapabiliriz:

1) Konusu belirli pratik bir sanata bağlı, yani teknik bir hedefi olan Fakülteler: Tıp, Eczacılık, Dişçilik, Hukuk, İktisat (bu sonuncusu pratik ve teorik iki hedefi birleştirir.) Bunlardan her birinin görevi hekimlik, eczacılık, hukuk işleri, iktisat ve ticaret işleri gibi belirli bir sanata veya mesleğe göre insan yetiştirmektir. Bu meslekler bir yandan:

a - Serbest meslek. Öte yandan:

b - Sosyal görevdirler. Yani bu Fakültelerin mezunları hem serbest meslek sahibi olabilirler: Muayenehâne, eczahâne, avukat yazıhânesi, ticarethâne, atölye açarlar. Hem de sosyal bir görev sahibi (devlet hekimi, hâkim = yargıç, iktisat müşaviri ve memuru, devlet mühendisi, v.v.) olabilirler.

2 - Konusu belirli bir sanata bağlı, yani pratik (veya teknik) hedefi olmayıp sırf fayda götürmez (**desinteressé**) ilimde uğraşan ve böylece insanları yetiştiren Fakülteler: fen, edebiyat, (Almanya'da ikisini birleştirmek üzere felsefe), bazan da insan ilimleri veya sosyal ilimler Fakülteleri. Bu sosyal görevler herşeyden önce ilimlerin konularına karşılık olan resmî kuruluşlar ve kurumlardır. Bunlar hiç bir belirli sanata hazırlamazlar. Kazançları azdır. "Serbest meslek" erbabı yetiştirmezler. Bununla beraber bu ilim zümrelerinden bir kısmı belirli bir sosyal görev sahibi yetiştirirler. Meselâ Arkeoloji şubesi müze idaresi ve devlete bağlı arkeolojik araştırma görevlerini, tarih şubesi, Arşiv ve kütüphane görevlerini, sosyal ilimler şubesi Çalışma Bakanlığı, Maliye ve İşletme Bakanlıkları görevlerini; coğrafya

şubesi, İç İşleri Bakanlığı, Vilâyet idareleri görevlerini; filolojiler bütün devlet daireleri ve kurumlarının tercüme işlerini görebilecek insan yetiştirir. Fakat matematik, felsefe, biyoloji gibi *sırf ilim* ile uğraşanlar serbest mesleklere hazırlanmadıkları gibi, kendilerine belirli bir sosyal görev de bulamazlar. Onların gayeleri doğrudan doğruya *ilim* dir. Bu anlamda Kant'ın "Fakültelerin Mücadelesi" (12) adlı kitabında çok etraflı anlattığı gibi, bu bilgi dalları üniversitenin temelini teşkil ederler.

Kant bu eserinde, pratik bir gayeye göre insan yetiştiren Tıp, Hukuk ve Théologie Fakültelerinin asıl fayda gütmez ve objektif gayeli ilimlerle uğraşan felsefe (yani Fen ve edebiyat) Fakültesine boş yere hücum ettiklerini, kazanç gayesini birinci plana koyan bir zihniyetin fayda gütmez ilim araştırmasını her şeyin üstünde tutan zihniyete saygı göstermesi gerektiğini söylüyordu. Bununla beraber şüphe yok ki, pratik gayesi olan Fakültelerde de ilim zihniyeti ve ilmî araştırma yine temeli teşkil eder. Bundan dolayı onlar ilme dayanan tekniği öğretebilmek için tahsil süresini uzatmaya mecbur olmuşlardır. Bu iki büyük gurup arasında önemli bir fark da pratiğe yönelende konuların birincinstenliğinden ileri gelmektedir.

A. Hedefi belirli bir teknik olan Fakültelerin kürsüleri, genellikle tek bir ilmin tatbikatta uğradığı bölünmelerden başka bir şey değildir. Hukuk Fakültesinin konusu yalnız "Hukuk" ilmidir. Bütün dalları ile birlikte bu ilmin prensipi, konusu, zihniyeti de aynıdır: İdare hukuku, esasî hukuk, kamü hukuku, devletler hukuku, ceza hukuku, ticaret hukuku v.s. onun dallarından ibarettir. Tıp fakültesinde de bütün kürsüler insan biyolojisinin dallarıdır. Nitekim Veteriner fakültesinin kürsüleri hayvan biyolojisinin dallarıdır. Bu hal, bütün bu fakültelerdeki aslî bir cinstenliği sağlar.

B. Hedefi fayda gütmez ilim ve düşünce olan Fakülteler ise bazan yakın hiç bir ilişkisi olmayan birçok ilim dallarının bir araya gelmesinden doğmuşlardır. Fen fakültesi hiç değilse matematik, tabiat ilimleri diye zihniyeti bir, fakat metodu ayrı iki gruba ayrılır. (Onlar da fizik, kimya, biyoloji gibi çok farklı dallara bölünmek şartıyla). Edebiyat ve insan ilimleri Fakülteleri ise, prensipleri bakımından ayrı cinstendirler. Çünkü her şube tamamen ayrı bir bilgi disiplini ile uğraşır. Hatta bir kısmının fen veya iktisat fakülteleri ile ortak tarafları vardır. Birinci grup Fakültelerin yönetimi ve iç uzlaşmasındaki kolaylığa karşı, ikincilerin güçlüğü bundan ileri gelir.

Bununla birlikte faydacı olmayan ilim Fakültelerinde, karşılığında belirli bir sosyal görev olsun veya olmasın, bütün şubeleri birleştirmede

(12) Emmanuel Kant, *Conflit des Facultes*, 1798, trad. Par Fibelin, 1935. Bu kitap hakkında "Yeni Sabah" gazetesinde çıkan bir yazımı bu kitaba alıyorum.

umumî bir hedef vardır. İlimler 2500 yıllık medeniyet tarihinde öğretim ve öğrenme suretiyle nesilden nesle geçmiş, büyümüş ve bugünkü çok geniş dallı budaklı şeklini almıştır. *Öğretim* ilim tarihinde o kadar eskidir ki, hemen insanlıkla beraber başlamıştır denebilir. İkel toplumlarında büyücüler bilgilerini mahrem olarak yetiştirdikleri bazı kimselere öğretirlerdi, analar hayata ait ilk hazırlıklarını çocuklarına öğretirler. Mısır'da ilk matematik ve astronomi bilgisine sahip olan Harpedonapte rahiplerinin de mahrem bir öğretim yolları vardı. Pythagore aritmetik esaslarını ve *esoterique* öğretim usulünü onlardan almıştı. Eflâtun'un serbest bir okul olan Akademia'sından⁽¹³⁾ sonra Aristo ilk defa *esoterique* ve *exotérique* öğretimi ayırmıştı. O zamandan beri özel ve resmî medrese ve "mektep" şeklinde bütün kuruluşlar ilim geleneğinin zincirleme devamını sağlayan "insanlık" kurumu halini almıştır. İşte fayda gütmez ilim Fakülteleri olan fen ve edebiyat (veya felsefe) fakülteleri belirli hiç bir kazanç mesleğine, serbest mesleğe, bazen belirli bir sosyal devlet kurumuna da cevap vermedikleri halde, şüphesiz tamamen *öğretim* fonksiyonuna karşılıklıdır. İlim adamı, kendi mesleğine girdiği andan ölünceye kadar devamlı bir öğretici ve öğrenci halindedir. Çünkü bilgisini edindirme ve araştırma başlıca yoludur. Bir yandan öğretir, bir yandan öğrenir. Aynı zamanda araştırmaları ile de yeni yetişenlere araştırmanın ve tekniğin nasıl yapılacağını gösterir. Sokrat bu mesleğin ilk büyük örneğidir. Öğretim işinin yüceliğini gündelik kazanç sanatları ile karıştırmamak için, o para almayı red ediyor ve parayla ders veren Sophiste'leri bundan dolayı sıklıyordu. İmâmı Azâm'ın (Ebû Hanife) hukukî içtihadlarında serbest kalabilmek için devlet hizmeti kabul etmemesi de aynı mahiyette değil midir. Mevlanâ, kendisini Selçuk sultanına şikâyet eden Konya kadısı Sıracüddin Ürnevi için "İmâm-ı Azâm"ın bu kahramanca jestini hatırlatarak şu hicviyeyi yazmıştı:

Ebû Hanife kadılığı kabul etmemek

için ısrarından ölmüştü

Sen ise kadılığı kaybederim korkusuyla ölüyorsun?

dünya eskisi gibi kolay yaşanır bir halde gitse idi veya fayda gütmez ilim mesleklerini tutanlar daima Eflâtun gibi zengin çocukları olsaydı, *öğretim* görevinin de hiç bir karşılık beklememesi gerekirdi.

Öğretim ve öğrenme, ilim dediğimiz büyük insanlık kurumunun temel görevi olunca, fen ve edebiyat Fakültelerinin çeşitli dalları tek bir gaye, yani hocalık gayesinde birleşirler. Bu fakültelerin mezunları için asıl ideal

(13) Akademos Atina da bir zeytinlik ormanı idi ve bunun bir kısmı Platon'un mülkü idi. Sonradan oraya Gymnase yapıldı. O civarda yazlık evi olan Platon derslerini burada anlattığı için okuluna ve doktrinine Akademi dedi.

büyük kaşâneler kurmak değil, büyük insanlar yetiştirmektir. Vakaa ilim her yerde bulunur. Gayesi pratik bir sanat olan Fakültelerden, Üniversite dışındaki yüksek ve orta okullardan, hatta kendi başına köşesinde çalışan kimseler arasından⁽¹⁴⁾ en büyük ilim adamları yetişebilir. Fakat bu tesadüfî olgular fayda götürmez ve saf ilmin bütün medenî memleketlerde Fakülteler halinde teşkilâtlanmasına, hakikî gayesi etrafında çeşitli dallarını birleştirmesine engel olmamıştır. Tam tersine, bu olguları fayda götürmez ilim Fakülteleri hararetle karşılar ve kendi duvarları dışındaki başarıları kendi meslekdaşları gözüyle alkışlarsa toplumdaki ödevini yapmış olur. Onlara madde ve manâca gözlerini yumar ve kulaklarını tıkar, kapalı bir lonca zihniyeti ile dışardaki bu değerli çalışmalarla ilgisiz, hatta inkârcı kalırsa yalnız ödevini yapmamakla kalmaz, aynı zamanda memleket ve dünya ilmi adına zararlı bir kurum haline gelmiş olur. Sorbonne'in kapısında bu binada hocalık etmemiş, hatta *Ecole Polytechnique*'deki *répétiteur*'lük gibi küçük görevinden cezayla uzaklaştırılmış olan Auguste Comte'un, Londra coğrafya Enstitüsü'nün kapısında hiç bir üniversiteye mensup olmadan araştırmalarını yapmış olan Le Play'nin heykeli durmaktadır.

Fakat fen ve edebiyat Fakülteleri, ele aldıkları ilimler arasındaki büyük farka rağmen, - ideal olarak- "fedakâr hocalık" gayesinde birleşen Fakültelerdir. Bu iki Fakülte (şimdi buna eğitim Fakültesi'ni de katmak üzere) pratik gayeleri dışında, sırf ilim olmak bakımından başka Fakültelerle ortak temellere dayanırlar. Eğer görevlerini hakkiyle görüyorlarsa teorik çalışma ve araştırma yolunda onlara rehberlik beli edebilirler. Pratik gayeler için uzmanlaşan (ihtisaslaşan) ve derinleşen Fakültelerin araştırmalarından faydalanırlar. Fen Fakültesinin temeli olan matematik ilimler onu yüksek teknik okulu veya teknik üniversitelerine; tabiat ilimleri ise tıp, eczacı ve dişi Fakültelerine yaklaştırır. Edebiyat fakültesindeki tarihî ve sosyal ilimlere ait disiplinler onu iktisat ve hukuk Fakültelerine yaklaştırır. Pratik gaye bakımından Fakülteler arasındaki zıtlık bu suretle silinir. Onları temel bilgilerde iş birliğine ve karşılıklı yardıma götürür. Üniversite zihniyeti eğer Fakülteleri birbirine bağlayan birlik fikri ise ve bu daima göz önünde bulundurulacak olursa, Fakülteler arasında derin bir iş birliği ve iş bölümü kolaylaşır. Vakaa, ilimler ayrı metodlara ve araştırma konularına sahip olmalarına rağmen, hepsinde ortak olan *objektiflik ruhu*'dur. Bu ruh onların bu düşünceyi her türlü faydacı görüşten, subjektif

(14) Aslında büyük ilim adamları kurumlar dışında ilk ve orta çağda bazı feodal beyliklerin himâyesinde, bazen kendi servetleri ile köşelerinde çalışarak ilimde en büyük adımları atmış olanlardır. Üniversiteler bunlara sonradan kapılarını açmış veya açmadığı için kendilerini körleştirmişlerdir.

düşünceden, ideolojiden üstün görmelerini temin ederse üniversite vardır. Üniversite zihniyeti, pratik gaye farkına rağmen, her şeyden önce temelini birliği zihniyettir. İdeoloji zihniyeti değildir. Birbirine düşen, birbiriyale çekişen mezhep ve parti zihniyeti değildir.

Şimdi fayda gütmeyen ve objektif ilim prensipini ve hocalık gayesinde birleşen iki (bazan eğitim fakültesiyle üç) Fakülte üzerinde durmalıyız. Fen fakültesine giren ilimler, genellikle, “kat’î ve müsbet ilimler” adını alır. Fakat bu ilimler de, *matematik ilimler* gibi belirli bir tabiat olayı ile uğraşmayan, yalnız nicelik münasebetlerini inceleyen *deductif* ilimlerle, cansız ve canlı tabiatı, onlara ait olayları inceleyen *inductif* ilimler diye iki gruba ayrılır. Bu ayrılık meselâ géologie ile tabii coğrafyanın ayrılışından daha az önemli değildir. Bundan başka tabiat ilimlerinin de kat’îlik (*exactitude*) bakımından derecelere ayrıldığını, yani hepsinin aynı kat’îlik iddiasında bulunamayacağını söylemek gerekir. Edebiyat Fakültesinde okutulan ilimlere gelince: Bunlar bazan (Auguste Comte’un anlayışına göre) tabiat ilimlerinin karşısına sosyal ilimler (sosyoloji) olarak çıkarlar. Metod bakımından onlardan ayrılmazlar. Teolojik, metafizik devirlerden geçtikten sonra derece derece positif zihniyete girmekte ve bu zihniyete uygun objektif metodları kazanmakta oldukları kabul edilir. Bazen de, Dilthey’in görüşüne göre, tabiat ilimlerinin karşısına *manevî ilimler* veya Rickert’in görüşüne göre *tarihî ilimler* olarak çıkarlar. Tabiat ilimlerinin *açıklama* (izah) metoduna karşı bunlar *anlayış* metodunu ileri sürerler. Manevî (Esprit) alemin tabiat gibi izahı edilemeyeceğini, ancak psikolojik bir nüfuzla yorumlanabileceğini ve içinden yaşanarak anlaşılacağını söylediler. Bu iki görüş arasında büyük fark meydandadır. Fakat burada prensip tartışması yapacak değilim. Tabiat ilimlerinin metodunu insanla ilgili olaylara dıştan uygulayınca, yani onlarda gözlem, tecrübe, statistik, nicelik ölçüsü kullanınca, onlara sosyal ilimler demek doğru olur. Fakat bu olayların kendilerine vergi vasıfları, sübjektiflikleri göz önüne alınca, bu özel bakımdan onlara “manevî olaylar” a ait ilimler denebilir. Ancak burada “manevî” kelimesinin kullanılması ilim anlayışının temel ilkelerini bozmamalı, ilimle bağdaşması imkânsız bir takım sözde metodları ileri sürerek ilmi araştırmayı çığırından çıkarmamalıdır. Muhakkak olan şu ki, burada konu *insan ilimleri*’dir, bu ilimler her iki açıdan da tetkik edilmektedir ve edilmelidir. “Psikolojik anlayış”ı kullanmak başlıca tarihî vak’aların yorumlanmasında, ahlâk, estetik, hukuk, v.b. bilgilerde tamamlayıcı bir rol oynar. Onlara sosyal ilimler gözüyle bakıldıkça tabiat ilimleriyle bağları kesilmez. İnsanla ilgili tabiat ilimlerinde, meselâ insan biyolojisi, antropoloji ve coğrafyadan bunlara derece derece geçilir. Manevî ilimler gözüyle baktıkça (yani psikolojik içe bakışı kullandıkça) bu olaylara vergi

olan vasıflara daha derinden nüfuz edilir. Bu iki görüşün yanyana gelmesi insan ilimlerinin etraflı incelenmesine imkân verir.

Bu konuşma, metod üzerinde tartışma yapmaya elverişli değildir. Fakat bu nokta üzerinde bir parça durmak zorundayım. Böylece edebiyat Fakültelerini vücuda getiren insan ilimlerinin başka Fakültelelere ait temel ilimlerle münasebetini sarihleştirmek kabil olacaktır. Gerçekten edebiyat, insan ilimleri veya dil-tarih adlarını alan bu Fakültelerin ilimleri başta felsefe olmak üzere tarih, coğrafya, psikoloji, sosyoloji, bütün filolojiler, arkeoloji veya prehistoria tamamen insan ilimleridir. İnsana ait türlü faaliyetleri, eylemleri veya bu faaliyetlerin bütününi tetkik eden bu ilimlerden tabiat ilimlerine en yakın olanı coğrafya (başlıca tabii coğrafya), ondan en uzak olanı psikolojidir. Bununla beraber psikoloji alanına da ötekiler gibi tabiat ilimleri metoduyla nüfuz etmek mümkün olduğunu türlü tecrübi psikoloji dalları gösteriyor. (reflexologie behaviorism, v.b. gibi). Bu ilimlerin başka bir karakteri de hepsinin insana ait olmaları ve insanın *zamanı bir varlık* yani bir *oluş şuuru* olması dolayısıyla *tarihi* olmalarıdır. Bundan dolayı da onlara başka bir bakımdan *tarihi ilimler* demek yanlış olmaz. Nitekim bütün bu vasıfları ile ele alınan insan ilimleri kadrosuna iktisat, hukuk ve onlardan doğan bilgi dalları girecektir. Öyle ise, pratik bir gayeyle bağımsız Fakülteler vücuda getiren bu uygulama sahalarının son derece genişliği dolayısıyla böyle olması da zaruri olan iktisadi, siyasi ve hukuki bilgileri prensip bakımından insan ilimleri kadrosunun dalları saymaya mecburuz. Bu da bize başka bir vesileyle hukuk, iktisat, siyasi ilimler Fakülteleri ile edebiyat Fakültelerinin temel bakımından sıkı ilişkisi olduğunu gösterir.

İnsan ilimleri objektiflikleri ile birlikte psikolojik içe bakış metodunu kullanabilme imkânına sahip olmaları, kendilerine vergi tarihîlik (**historicité**) vasıfları; başka hiç bir tipe irca edilmesine imkân olmayan kendi varlığımızın, kültürümüz ve medeniyetimizin ilimleri oldukları için üniversite içinde imtiyazlı bir yer alırlar. Bu son vasıflarından dolayı da onlara *kültür ilimleri* de diyebiliriz. Böyle olduğu için de, onlar en objektif, en kişi-dışı (**impersonnel**) metodlarla inceledikleri zaman dahi birinci derecede kendi kültürümüzü ve tarihimizi ilgilendirdikleri için millî karakterdedirler. Üniversitenin şanı olan objektiflik ve tarafsızlık vasıflarının yanı sıra başında onların millî tarihe, vatan coğrafyasına, millî bünyeye, millî düşünceye, millî dile ait tetkikleri içine almaları kendilerine özel bir yer verir. Bundan dolayı bütün dikkat her bölümden ziyade onlar üzerine çevrilir ve sarfedilen çabanın da her bölümden ziyade onlarla olması gerekir. XIX. yüzyılın başından beri Batı milletleri uyanışlarını romantizm cereyanlarına, büyük tarih araştırmalarına borçlu oldukları kadar, sahip oldukları kuvvetli

edebiyat Fakültelerinin faaliyetine borçludurlar. Atatürk'ün Ankara üniversitesine Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesiyle başlaması bundandı.

Edebiyat Fakültelerinin ruhunu teşkil eden ve bütün dallarında ortak olan *tarihîlik*, *insanîlik*, *manevîlik*, *sosyallik*, *kültürellik* vasıfları ve bu Fakültelerin fen (yani Batı dilindeki kelimesiyle *sciences*) fakülteleri ile birlikte gayesini teşkil eden *öğretmenlik* ve *sosyal görev* hedefleri üzerinde ısrarla durulursa, onların dalları arasında ilk bakışta görülen ayrıncıstenlik kaybolur. Böyle bir görüş bu Fakülteleri vücuda getiren ilimlere felsefî açıdan bakmak, onları *bütün* olarak kavramakla mümkündür. Almanya da her iki Fakültenin *Felsefe Fakültesi* adı altında toplanması, bu noktadan, haklıdır. Her memleketin kendi geleneği vardır. Biz bu bütünlüğü kendi şartlarımız içinde sağlayabiliriz. Fakat burada önemli nokta edebiyat (veya dil-tarih) Fakültelerini teşkil eden zihniyet bütünlüğü içinde ihtisasların kaybolmamasını temin etmektir. Bunun için de bu Fakültele gelecek öğrenci adaylarının durumu ile mezun olanların durumu üzerinde düşünmeliyiz.

Edebiyat, eğitim ve fen Fakülteleri en iyi şartlarda araştırmacı ve ilim adamı yetiştiren gayeleri dışında Millî Eğitim Bakanlığı ile ilgili bir görev görmektedirler. Bu da orta öğretime öğretmen, dolayısıyla idareci yetiştirmektir. Matematik, fizik, kimya, tabiiyat öğretmenleri üçüncüsünden, tarih, coğrafya, sanat tarihi, felsefe, sosyoloji, pedagoji, psikoloji, dil, yabancı dil ve türkçe öğretmenleri birinci ve ikincisinden yetişir. Fakat öğretmenlik vasıfları yalnız bu ilimlerden birinden belirli sertifikaları almakla elde edilemez. Bunun için mezunların öğretim metodları, didaktik, pedagoji, öğretim psikoloji ve sosyolojisi, öğretim tarihi gibi bilgileri edinmeleri, bu öğretim tekniğinin uygulanmasını görmeleri, türlü seviyede ve karakterde öğrencilere nasıl hitap edileceği ve onların nasıl yetiştirileceğinin uygulamalar içinde öğrenilmesi gerekir. Fransa'da öğretmen formation'unu veren bu bilgiler adı geçen iki fakülte öğrencilerinin devam edecekleri başka bir kurumda *Ecole Normale Supérieure*'de alınır. Fen ve edebiyat Fakültelerinin bir şubesiyle birlikte bu kurumdan mezun olanlar öğretmenlik vasıflarını kazandıkları için Fransa Maarif Nezareti tercihle onları lise ve ortaokul ve öğretmen okulu öğretmenliklerine tayin eder. Bizde de bu tarza uyularak önce "Dar'ül-muallimîn" adıyla bir öğretim kurumu kurulmuş, sonradan Yüksek Öğretmen Okulu adıyla devam etmiştir. Bu kurumun müdürleri çoğu kere edebiyat fakültesi profesör veya doçentlerinden seçilir ve Maarif Vekâleti kendi öğretmen adaylarını yetiştirecek olan bu Okulu kontrol ederdi. Üniversitenin lise ve ortaokul ihtiyaçlarına yetecek kadar öğretmen yetiştiremediği düşüncesiyle Maarif Vekâleti Ankara'da "Gazi Terbiye Enstitüsü"nü açtı. Bu kurum çok sayıda hoca ihtiyacını

karşılama için İlköğretmen okulu mezunlarından sınavlara girenleri alıyor ve iki yıllık bir öğretimle onları orta okullara öğretmen yapıyordu. Buraya kadar durum normal gibi görünüyor. Çünkü şikâyet üniversitenin yeter sayıda öğretmen yetiştirememesi ve yeni açılan ortaokullara acele öğretmen yetiştirme ihtiyacının kuvvetle kendini göstermesi idi. Fakat daha başlangıçta bu kurum üniversiteyle veya onun öğretmen yetiştirme görevi ile yarışmak isteyen bir rol almaya başladı. Daha doğrusu Maarif Vekâleti'nin içinde öyle bir yarışma zihniyetini uyandıracak eğilimler belirdi.

Fakat asıl anormal durum "Yüksek Öğretmen Okulu"nun üniversiteden ayrılarak üniversite öğretimi ile ilişkisi kalmamak üzere Maarif Vekâleti tarafından idare edilen bir okul halini alması ile başladı. Bu suretle üniversite karşısına onunla rekabet halinde bir öğretim kurumu kurulmuş bulunuyordu. Halbuki Üniversite veya üniversiteler başka memleketin değil, Türkiye'nin üniversiteleridir. Onların görevi (öğrencilerin çoğu zengin çocuğu olmadığına göre) devletten hizmet bekleyen öğretmenler yetiştirmektir. Üniversitenin özerkliği, onun kanun dışında olması demek değildir. Üniversite ve yüksek okullar eğitim piramidinin zirvesini teşkil ederler. Bir yandan lise mezunlarını öğrenci olarak almak, bir yandan lise ve orta okullara öğretmen yetiştirmek üzere iki bakımdan eğitim piramidinin bütünü ve bunu idare eden Millî Eğitim Bakanlığı ile devamlı münasebet halindedirler. Üniversitelerin bütçesini devlet verir, bundan dolayı bu bütçe millet meclisinden ve onun kontrolünden geçer. Fakat öğrenci öğretmen münasebeti, öğrencileri almak, öğretmen adaylarını vermek görevi Millî Eğitim Bakanlığına bağlanır. Üniversite özerkliğini yanlış yorumlayarak bu kurumları devlet içinde devlet saymak, Maarife ve üniversitelere ait problemlerle ilgisiz kalmak ister üniversite içinden, ister Maarif çevrelerinden çıkmış olsun yanlış bir yorumlamadır. Bu yanlışlığın en ağır neticelerinden biri de adı geçen Yüksek Öğretim Okulu'nun üniversiteyle bağlarının kesilmesi ve onunla rekabet halinde bir kurum olmasıdır.

Şikâyet, üniversitelerin yeteri kadar öğretmen yetiştirememesi idi. Halbuki üniversite sayıları günden güne çoğalmaktadır. Lise ve ortaokul sayısı sorusunu şimdilik bir yana bırakarak bu nokta üzerinde duralım. Üniversitenin yetiştirdiği ihtisas görmüş mezunlar ne olacak? İstanbul ve Ankara'daki yüksek öğretmen okullarının mezunları ile, öğretmenliğe tayin bakımından rekabete mi girecek? Bakanlık ikincilerini tercih mi edecek? Niçin? Bunun cevabı bu kurumlardan çıkanların üniversiteyi bitirenlerden daha iyi öğretmen olacağı olamaz. Çünkü üniversite, liselerin istediği gibi birkaç dersi okutacak bir öğretim tarzına göre programlarını

ayarladığı zaman dahi bu yeni kurum üniversite mezunları ile rekabet haline şokulmuş bulunuyordu. Bir zaman felsefe-sosyoloji mezunları liselerde iş bulamadıkları için ilkokul öğretmenliği yapmışlardı. Bu da gösteriyor ki üniversitenin yeteri kadar mezun vermediğinden bahsedilemez. Ancak lise ve ortaokul sayısının ölçüsüzce artırılması yüzünden eğer öğretmen ihtiyacı karşılanamıyorsa, kusuru üniversitelerin yeteri kadar öğretmen yetiştirememesinde değil, bu ölçüsüz artmada aramalıdır. Bir başka cevap, üniversitede ortaokulların ihtiyacına uygun çok çeşitli bir öğretimin verilememesidir. Gayesi her şeyden önce mütehassis (uzman) ilim adamı yetiştirmek olan üniversite, kendi programlarını ortaöğretimin günlük ihtiyaçlarına göre bir dereceye kadar ayarlayabilir. Fakat istenen bütün dersleri okutacak kadar kendi öğretimini sathileştiremez.

Araştırma merkezleri (sosyal araştırma merkezi, psikolojik, antropolojik araştırma merkezleri v.b.) kurulmamış ve bu husustaki bütün teşebbüsler yankısız kalmış⁽¹⁵⁾ ne özel teşebbüsle, ne devlet kuvveti ile böyle bir işi başarmaya başlanmamış olan memleketimizde bir müddettenberi biteviye *plânlama*'dan bahsedilmektedir. Bu kadar garip bir iddia üzerinde bir dakika durmamız üniversite ile Millî Eğitim Bakanlığı ve başka bakanlıklar arasında öğretmenlik dışında söz konusu olabilecek münasebetleri açıklamak için zarûridir: Plânlama elbette modern sosyal problemin en can alıcı noktasıdır. Yalnız iktisadda değil, eğitimde, sağlık işlerinde, kültürün çeşitli dallarında onsuz sosyal hayatı kaldırmak kabil değildir. Fakat plânlama yalnız iyi bilinen bir konuda tatbik edilebilir. Plânlanacak konu memleket ise, memleketin bütün sosyal soruları önceden tetkik edilmiş olmalıdır. Öyle ise önce araştırma, sonra plânlama gelir. İnsan bedenine ait hastalıklarda önce teşhis (**diagnostic**), sonra tedavi geldiği gibi, sosyal hastalıklarda da önce sosyal teşhis demek olan araştırma, sonra tedavi demek olan plânlamanın tatbik edilmesi zaruridir. Halbuki 40 yıldanberi birçok tavsiyelere ve müracaatlara rağmen hiç bir hükümet ve hiç bir parti zamanında sosyal problemlere ait araştırma merkezi kurulmamıştır. Bunun için Amerika'da Cumhur Başkanı Hoover'in başkanlığında kurulmuş olan "İçtimaf Araştırma Merkezi"ni örnek olarak verdik. Eğer bu tarzda çalışmalara girilmiş olsaydı, sosyal ilimlerle uğraşan Fakültelerin mezunları kendilerine öğretmenlik dışında, asıl ihtisasları ile ilgili, birçok işler bulabilirler ve devlet hizmetlerinin seviyesini yükseltmede büyük faydaları olurdu. Üniversite bu tarzda ihtisas adamı yetiştirmiyor diye cevap verilemez. Çünkü bu tarzda araştırma hizmetleri kurulmuş olsaydı edebiyat,

(15) M. L. Lobrot, *La Pédagogie institutionnelle*, 1966 (Bürokratik eğitim sistemi ile anti gestion'a dayanan yeni pedogojiyi karşılaştırıyor. Hamit II Maarifi birincinin tam örneğidir.)

iktisat, dil, tarih, hatta siyasi ilimler Fakültelerinde buna göre insanlar yetiştirilebilirdi.

Bugünkü durumda devlet hizmetleri “kâtip” zihniyetini bir tarafa bırakmadıkça⁽¹⁶⁾, öğretmenlik bu Fakültelerin esaslı görevi olarak kaldıkça Üniversiteler ile Yüksek Öğretmen Okulu arasında rekabet yaratmak tamamen yanlış bir yol olacaktır. Fakat düzenin bozulması bununla bitmiş olmuyor. Bu sefer üniversite, Millî Eğitim Bakanlığı ve Millet meclisi ile anlaşarak yeni bir Fakülte, *Eğitim Fakültesi* açıyor: Bu yeni Fakültenin gayesi şüphesiz maarifin ihtiyacına uygun öğretmen yetiştirmek olacaktır. Artık üç merkez aynı noktada birleştikleri ve anlaştıkları için bu yeni kurumun mezunları maarifin istediği şartlarda öğretmen olacak demektir. Fakat, yazık ki, üniversite, maarif ve millet meclisi arasındaki anlaşmadan doğmuş bu yeni Fakültenin mezunları da Millî Eğitim Bakanlığında aradıkları “Mahreç”i bulamıyorlar. Sebebi: yeni Fakülte mezunlarının aldığı bilginin maarif hizmetlerinden hiç birine yaramaması, -lise ve öğretmen okullarına müdür ve yardımcı olamazlar; bunun için önce öğretmen olmaları lâzımdır. Öğretmen de olamazlar; çünkü bu yeni Fakülte edebiyat ve fen fakültelerinden bağımsız bir tahsil verdiği için burada alınan bilgiyle Millî Eğitim Bakanlığı bir mezunu liselerdeki derslerden hiç birine tayin edemez. Felsefe, pedagoji, psikoloji dersleri daha yüksek dozda olsaydı mezunlar bu derslere tayin edilebilirdi. (Ama yine de karşısına orta ve yüksek öğretim Enstitülerinin mezunları rakip olarak çıkmak şartıyla). Bakanlığın üniversiteye verdiği cevap bu! Bu cevap yeni bir ilim kurumunu felce uğratma bakımından son derece üzücü olmakla beraber üniversiteye sorulabilir: Niçin bu yeni kurumu kurarken “mahreç” sorusunu birlikte düşünmediniz? -Mezunlar ne olacaklar? sorusu başlangıçta konsa idi, hemen bunun cevabı hazırды: -Eğitim Fakültesi edebiyat (dil ve tarih) veya fen Fakülteleri derslerinden belirli bir gruba devam eden ve onlardan sertifika alan öğrencilere özel bir meslek formation’u verir. Bu formation ya bu ilim tahsili ile paralel olarak 4 yıl sürer, yahut bu tahsil bittikten sonra 1,5 yıl sürer ve mezunlarına üniversite lisansı yanında ayrıca geçirilen **aggregation** imtihanı ile lise öğretmenlerinin kuvvetli tercih sebebi olan **agrégé** unvanını verir. Şüphesiz bu iki çözüm şekline ikisi de uygulanabilirdi. Fakat bugünkü kuruluş şartlarına göre birincisinin uygulanması daha kolaydır ve daha şimdiden böyle bir düzeltme yoluna girilebilir. Eğitim Fa-

(16) Bu tarzda bir lâihayı Hasan-Alî Yücel zamanında vekâlete vermiştim. Az çok değişikliklerle bundan Avni Başman’a bahsetmiştim. Ve yeni bir sosyal araştırma projesini değişiklikle bundan Avni Başman’a bahsettim ve yeni bir sosyal araştırma merkezi projesini Celâl Yardımcı’ya verdim. Bu son teşebbüs kısmen fi’ile çıktı ve Bakanın müsaadesi ile merkez kuruldu, fakat tam yersiz ve bütçesiz olacak Bakan değişince Merkez dağıldı.

kültesinin yüklü programlarına katılan böyle bir ilim tahsili alınabilir mi? sorusuna da şöyle cevap verilmelidir: -Yeni Fakültenin bir kısım dersleri birleştirilerek lüzumsuz detaylara doğru dağılmamak mümkündür, bu suretle bütün dersler öğleden sonra toplanmak ve sayıları azaltılmak üzere öğleden sonraki saatler öğrencilerin edebiyat ve fen fakültelerinden alacakları derslere ayrılır.

(Bunun nisbeten azaltılıp meslek formation'una ait derslere daha geniş yer ayrılması da mümkündür ve bu bir program işidir.)